

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.19>**Яцишин В. В.,**доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ ДО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей застосування норм законодавства про працю до регулювання відносин державної служби в умовах воєнного стану. Визначено роль законодавства про працю в правовому регулюванні відносин державної служби в довоєнний період та під час введення правового режиму воєнного стану. Встановлено, що законодавство про працю завжди займало важливе місце в правовому регулюванні відносин державної служби, займаючи місце загального законодавства по відношенню до законодавства про державну службу. В умовах правового режиму воєнного стану законодавцем було розширено сферу дії законодавства про працю шляхом надання його статусу спеціального по відношенню до законодавства про державну службу.

З'ясовано, що першочергові спроби законодавця врегулювати окремі питання трудових відносин не поширювались на відносини державної служби. Розширення сфери дії Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» відбулося за рахунок визначення особливостей проходження державної служби та зупинення дії норм Закону України «Про державну службу», інших законодавчих актів, що регулюють діяльність державних службовців у частині відносин врегульованих зазначеним Законом. При цьому доведено, що жодних «особливостей» проходження державної служби положеннями Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не передбачено.

Досліджено можливості застосування до відносин державної служби передбачених Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» положень. В результаті проведено аналізу встановлено, що в положеннях Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не передбачено особливостей проходження державної служби; частина положень зазначеного Закону взагалі не стосується регулювання відносин державної служби; положення цього Закону не пристосовані до відносин державної служби, а тому між ними виникають нерозв'язані протиріччя; застосування положень Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» до регулювання відносин державної служби вимагає відповідної інтерпретації (застосування за аналогією). Визначено перспективні напрями подальших досліджень.

Key words: державна служба, законодавство про працю, законодавство про державну службу, правове регулювання, правовий режим воєнного стану.

Yatsyshyn V. V. Peculiarities of the application of labor legislation to the regulation of civil service relations under martial law

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the application of labor legislation to the regulation of civil service relations under martial law. The role of labor legislation in the legal regulation of civil service relations in the pre-war period and during the introduction of the legal regime of martial law is determined. It is established that labor legislation has always occupied an important place in the legal regulation of civil service relations, taking the place of general legislation in relation to civil service legislation. In the conditions of the legal regime of martial law, the legislator expanded the scope of labor legislation by granting it a special status in relation to the legislation on civil service.

It was found that the primary attempts of the legislator to regulate individual issues of labor relations did not extend to civil service relations. The expansion of the scope of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law" took place due to the determination of the specifics of public service and the suspension of the norms of the Law of Ukraine "On the Civil Service", other legislative acts regulating the activities of civil servants in the part of relations regulated by the said Law. At the same time, it has been proven that no "particularities" of public service are provided for by the provisions of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law".

The possibility of applying the provisions of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law" to civil service relations has been studied. As a result of the analysis, it was

established that the provisions of the Law of Ukraine “On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law” do not provide for the specifics of public service; part of the provisions of the said Law does not concern the regulation of public service relations at all; the provisions of this Law are not adapted to civil service relations, and therefore unresolved contradictions arise between them; the application of the provisions of the Law of Ukraine “On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law” to the regulation of civil service relations requires an appropriate interpretation (application by analogy). Prospective areas of further research are identified.

Key words: *civil service, labor legislation, civil service legislation, legal regulation, legal regime of martial law.*

Постановка проблеми. Розпочата широкомасштабна військова агресія проти України та введення на всій території України правового режиму воєнного стану докорінно змінило життєвий уклад суспільства, суттєво позначилось на розвиткові відносин та пріоритетних напрямках їх законодавчого врегулювання. Одночасно із введенням по всій території правового режиму воєнного стану, згідно з Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 [1] (затвердженого Законом України від 24.02.2022 р. № 2102-IX [2]), постала необхідність якнайшвидшого унормування, з метою приведення у відповідність до сучасних реалій, засадничих груп суспільних відносин, до яких, безсумнівно, належать трудові відносини.

Державна служба як один із видів трудової діяльності громадян (згідно з висновком, викладеним в абз. 5 пп. 3.1 п. 3 рішення Конституційного Суду України від 16.10.2007 р. № 8-рп/2007 [3]) також вимагає належного правового регулювання в умовах правового режиму воєнного стану. Тим більше саме державна служба полягає у практичному виконанні завдань та функцій держави (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну службу» [4]), ефективно та своєчасне здійснення яких в умовах правового режиму воєнного стану є визначальним. У зв'язку з цим, визначення особливостей правового регулювання відносин державної служби нормами законодавства про працю в умовах правового режиму воєнного стану набуває важливого практичного значення.

Аналіз наукових публікацій. Особливості застосування норм законодавства про працю до відносин державної служби досліджували у своїх працях Андреев А.В., Андрушко А.В., Бернацька Н.І., Біла-Тіунова Л.Р., Битяк Ю.П., Губська О.А., Дрозд Ю.О., Іншин М.І., Ківалов С.В., Мацюк В.Я., Негара Р.В., Пери-

шин О.В. та ін. На теперішній час проблематику правового регулювання трудових відносин та відносин державної служби в умовах спеціальних правових режимів, зокрема воєнного стану, вже частково досліджували у своїх працях Гришина Ю.М., Грищук А.Б., Довгань В.І., Іншин М.І., Проць І.М., Чанишева Г.І., однак питання застосування законодавства про працю до відносин державної служби в умовах воєнного стану висвітлено не було. У зв'язку з цим, **метою** цієї статті є дослідження особливостей застосування норм законодавства про працю до регулювання відносин державної служби в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом, встановленим ч. 3 ст. 5 Закону України «Про державну службу», дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих цим Законом [4]. Отже, законодавство про працю є загальним по відношенню до законодавства про державну службу, яке є спеціальним. Так, законодавством про працю врегульовано, наприклад, такі питання початку і закінчення роботи; вихідних днів; додаткових відпусток; оплати роботи в надурочний час, святкові і неробочі дні тощо [5, с. 68–69]. Загалом виділяють два випадки застосування норм законодавства про працю, у разі якщо це безпосередньо передбачено у Законі України «Про державну службу» (наприклад, ч. 4 ст. 56 – щодо надання грошової компенсації за роботу у вихідні, святкові та неробочі дні; ч. 3 ст. 86 – щодо обов'язку суб'єкта призначення звільнити державного службовця у строк визначений у поданій ним заяві, у випадках передбачених законодавством про працю); та у разі якщо це необхідно для усунення прогалин, які мають місце в чинному Законі, і якщо це впливає зі змісту відповідних статей чинного Закону, як аналогія права (наприклад,

визначення переліку святкових днів, понять «робочий час», «час відпочинку», «нічний час» тощо) [6, с. 72–73].

В той же час, як слушно відзначається в науковій літературі, сфера застосування законодавства про працю до відносин, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби поступово звужується. Вже є підстави стверджувати, що у регулюванні окремих елементів вступу, проходження та припинення державної служби не застосовується законодавство про працю, наприклад, це правове регулювання конкурсу та процедури його проведення здійснюються виключно законодавством з питань державної служби [7, с. 3, 281]. Але, вірною залишатиметься теза й про те, що нормами законодавства про працю регулюватимуться відносини державної служби, принаймні через недоцільність дублювання в законодавстві про державну службу окремих положень законодавства про працю.

Введення правового режиму воєнного стану обумовило прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8], метою якого, як зазначалось у пояснювальній записці до нього, є врегулювання окремих питань трудових відносин між працівником та роботодавцем в умовах воєнного часу, враховуючи необхідність забезпечення збалансованості між скороченням видатків роботодавців на оплату відпусток, надурочних годин, годин роботи у святкові та вихідні дні тощо, та забезпеченням мінімально необхідних прав та гарантій працівників [9].

Примітно, що первісна редакція Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8] не поширювалась на державних службовців (поширювалась лише на працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами).

Розширення сфери дії Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8] й на відносини державної служби відбулося у зв'язку з при-

йняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 р. № 2352-IX [10], який набрав чинності 19.07.2022 р., та передбачив, що цей Закон визначає, зокрема особливості проходження державної служби у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (ч. 1 ст. 1).

Водночас жодних «особливостей» проходження державної служби положеннями Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не передбачено. Взагалі про державну службу згадується лише в ст. 1 цього Закону не більше п'яти разів, більшість з яких вказівка на Закон України «Про державну службу» [4]. Навіть у пояснювальній записці до законопроекту від 05.04.2022 р. № 7251 [11], що став Законом України від 01.07.2022 р. № 2352-IX [10], про особливості проходження зокрема державної служби не йдеться. Однак, застереження з цього приводу висловлювались під час прийняття Закону України від 01.07.2022 р. № 2352-IX. Так, в зауваженнях Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України від 01.07.2022 р. до законопроекту від 05.04.2022 р. № 7251 вказувалось, що «... ні у діючих нормах цього Закону, ні у змінах, що передбачені законопроектом, не визначено жодних таких особливостей. З урахуванням цього та застереження щодо незастосування норм законів України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування» «у частині відносин, врегульованих цим Законом», реалізація положень вказаних законів може бути унеможливлена». В свою чергу Головне науково-експертне управління у висновку від 18.04.2022 р. до законопроекту від 05.04.2022 р. № 7251 звертало увагу на невідповідності положень законів України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та «Про державну службу», а також наголошувало на тому, що особливості правового регулювання державної служби у період воєнного стану доречніше визначити шляхом внесення відповідних змін до розділу XI Закону України «Про державну службу», що дозволить, зокрема, забезпе-

чити збереження системності та збалансованості її регулювання.

Необхідно звернути увагу й на те, що положення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не пристосовані до відносин державної служби, а тому між ними виникають нерозв'язані протиріччя, як наприклад, виплати заробітної плати державним службовцю має здійснюватися згідно з ч. 1 ст. 10 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8] (на умовах, визначених трудовим договором) чи згідно з ч. 2 ст. 50 Закону України «Про державну службу» [4] (заробітна плата державного службовця складається з: посадового окладу; надбавки за вислугу років; надбавки за ранг державного службовця; премії (у разі встановлення); організація кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів – згідно з ч. 1 ст. 7 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8] (визначається роботодавцем самостійно, за умови забезпечення ведення достовірного обліку виконуваної працівником роботи та обліку витрат на оплату праці) чи ч. 3 ст. 37 Закону України «Про державну службу» [4] (порядок ведення та зберігання особових справ державних службовців визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби) тощо.

Також згідно з оновленою законом від 01.07.2022 р. № 2352-IX редакцією ч. 3 ст. 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» у період дії воєнного стану не застосовуються, зокрема норми Закону України «Про державну службу», інших законодавчих актів, що регулюють діяльність державних службовців у частині відносин, врегульованих цим Законом [8]. Із змісту цього положення вбачається, що, по-перше, в ньому окреслено темпоральний аспект, а саме період дії воєнного стану (припинення чи скасування воєнного стану зупиняє дію цього припису); та, по-друге, зупинено дію норм Закону України «Про державну службу», інших законодавчих актів, що регулюють діяльність державних службовців у частині відносин врегульованих

Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (іншими словами, норми Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» стають спеціальними по відношенню до норм Закону України «Про державну службу», інших законодавчих актів, що регулюють діяльність державних службовців).

Разом з цим, якщо в теорії співвідношення та дія зазначених нормативних актів виглядає зрозумілою, на практиці під час їх застосування неодмінно виникатимуть проблеми, що обумовлені відсутністю в положеннях Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» як таких «особливостей» проходження державної служби, а також невизначеністю із можливістю поширення положень зазначеного Закону на інші види державної служби, спеціалізованої та мілітаризованої, що врегульовані окремими спеціальними законами. Так, постає питання, чи охоплюється «іншими законодавчими актами, що регулюють діяльність державних службовців», вказаними у ч. 3 ст. 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», такі спеціальні закони, що визначають проходження окремих спеціальних видів державної служби, як наприклад, «Про дипломатичну службу» [12], «Про Національну поліцію» [13], «Про військовий обов'язок і військову службу» [14] тощо.

З урахуванням цього та передусім потреб правозастосування доцільним є визначення можливості застосування до відносин державної служби усіх, передбачених Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» положень.

Особливості укладення трудового договору в умовах воєнного стану (ст. 2 Закону). До відносин державної служби положення цієї статті в частині вступу на державну службу не застосовуються, з огляду на визначення особливостей призначення на посади державної служби в умовах воєнного стану безпосередньо Законом України «Про правовий режим воєнного стану». При цьому, застосовуються положення якими передбачено можливість встановлення випробування для будь-якої категорії працівників.

Особливості переведення та зміни істотних умов праці в умовах воєнного часу (ст. 3 Закону). Встановлені в ч. 1 цієї статті положення поширюються на відносини проходження державної служби, за умови дотримання передбачених обмежень та гарантій.

Стосовно зміни істотних умов праці та оплати праці слід зазначити, що з одного боку в ч. 2 ст. 3 немає вказівки на ст. 43 Закону України «Про державну службу», але з іншого все ж таки йдеться про зміну істотних умов, у зв'язку з цим, дія цього положення також поширюється на державних службовців.

Особливості розірвання трудового договору з ініціативи працівника (ст. 4 Закону). На перший погляд може здатися, що положення цієї статті в загальному порядку застосовуються і до державних службовців, які також мають право ініціювати припинення державної служби за власною ініціативою. Однак, враховуючи що державні органи є об'єктами критичної інфраструктури згідно з Законом України «Про критичну інфраструктуру» [15], положення встановлені в цій статті на державних службовців не поширюються.

Особливості розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця (ст. 5 Закону). Аналогічні положення передбачені в абз. 1 ч. 5 ст. 87 Закону України «Про державну службу», у зв'язку з цим суперечності з положеннями Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8] немає.

Особливості встановлення та обліку часу роботи та часу відпочинку (ст. 6 Закону). Положення цієї статті застосовуються до державних службовців, з урахуванням завдань та функцій, які покладаються на відповідний державний орган.

Особливості обміну документами, організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів у роботодавця (ст. 7 Закону). Враховуючи, що законодавством про державну службу визначено порядок організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів, положення цієї статті до відносин проходження державної служби не застосовуються.

Робота в нічний час (ст. 8 Закону). Положення цієї статті застосовуються до відносин

проходження державної служби. При цьому, слід звернути увагу, що дія положень ч. 5 ст. 56 Закону України «Про державну службу» [4], якими встановлено тривалість роботи, у тому числі у нічний час, не зупинена.

Особливості залучення до роботи деяких категорій працівників (ст. 9 Закону). Загалом, враховуючи що проходження державної служби не пов'язується із наведеними роботами та умовами праці, положення цієї статті до державних службовців не здійснюється.

Оплата праці (ст. 10 Закону). Питання оплати праці державних службовців передусім визначені Законом України «Про державну службу», у зв'язку з цим до відносин державної служби положення цієї статті застосовуються лише в частині звільняють роботодавця від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили.

Зупинення дії окремих положень колективного договору (ст. 11 Закону). Положеннями цієї статті застосування до відносин державної служби здійснюється в загальному порядку.

Відпустки (ст. 12 Закону). Положення цієї статті повністю застосовуються до відносин державної служби, як в частині надання щорічних відпусток, так й інших видів відпусток.

Призупинення дії трудового договору (ст. 13 Закону). Згідно з абз. 1 ч. 1 цієї статті призупинення дії трудового договору передусім стосується трудових відносин. В законодавстві про державну службу призупинення проходження державної служби не передбачено. Втім, окремі положення цієї статті свідчать про можливість їх застосування до державних службовців, зокрема, в абз. 3 ч. 1 встановлено, що призупинення дії трудового договору не може бути прихованим покаранням і не застосовується до керівників та заступників керівників державних органів, а також посадових осіб місцевого самоврядування, які обіймають виборні посади; в абз. 2 ч. 2 – наказ (розпорядження) про призупинення дії трудового договору, укладеного з посадовими особами державних органів та органів місцевого самовряду-

вання, роботодавець подає для погодження до військової адміністрації. Таким чином, норми щодо призупинення дії трудового договору поширюється на державних службовців (окрім керівників та заступників керівників державних органів) та застосовується за погодженням з військовою адміністрацією, яка здійснює свої повноваження на відповідній території.

Діяльність профспілок (ст. 14 Закону). Положення цієї статті в повній мірі можуть застосовуватися і до професійних спілок, що утворюються державними службовцями в державних органах, оскільки правове регулювання діяльності останніх здійснюється Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [16].

Відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України (ст. 15 Закону). Положення цієї статті в загальному порядку поширюються на державних службовців, які зазнали втрат грошових сум, внаслідок збройної агресії проти України.

Державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства про працю у період дії воєнного стану (ст. 16 Закону). Положення цієї статті до відносин державної служби не застосовуються, оскільки повноваження щодо здійснення контролю за додержанням умов реалізації громадянами права на державну службу покладаються на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби (Національне агентство з питань державної служби).

Висновки. Підсумовуючи викладене зазначимо, що належне правове регулювання такого специфічного виду трудової діяльності громадян як державна служба в умовах правового режиму воєнного стану безпосередньо впливає на ефективність практичного виконання завдань та функцій держави, організації діяльності державних органів.

Встановлено, що законодавство про працю завжди займало важливе місце в правовому регулюванні відносин державної служби, займаючи місце загального законодавства по відношенню до законодавства про державну службу. В умовах правового режиму воєнного стану законодавцем було розширено сферу дії законодавства про працю шляхом надання його статусу спеціального по відношенню до законодавства про державну службу.

Аналіз положень Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», в частині його застосування до правового регулювання відносин державної служби дозволив встановити, що в його положеннях не передбачено особливостей проходження державної служби; частина положень взагалі не стосується регулювання відносин державної служби; його положення не пристосовані до відносин державної служби, а тому між ними виникають нерозв'язані протиріччя; застосування його положень до регулювання відносин державної служби вимагає відповідної інтерпретації (застосування за аналогією).

Перспективними видаються подальші дослідження особливостей законодавства про працю до окремих видів державних службовців в умовах правового режиму воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Дата оновлення: 18.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 10.01.2023).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення 10.01.2023).
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) від 16.10.2007 р. № 8-рп/2007. Дата оновлення: 16.10.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-07#Text> (дата звернення: 10.01.2023).
4. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 10.01.2023).

5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук, В.А. Дерезь (відп. ред.). Київ: ФОП Москаленко О.М., 2017. 796 с.
6. Біла-Тіунова Л.Р., Стець О.М. Службове право України: підручник. Одеса: Фенікс, 2022. 771 с.
7. Негара Р.В. Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика: дис. д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2021. 300 с.
8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. Дата оновлення: 19.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20> (дата звернення 10.01.2023).
9. Пояснювальна записка від 14.03.2022 р. до проекту Закону України про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану від 14.03.2022 р. № 7160. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7160&conv=9> (дата звернення 10.01.2023).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01.07.2022 р. № 2352-IX. Дата оновлення: 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#n2> (дата звернення: 10.01.2023).
11. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин від 05.04.2022 р. № 7251. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7251&conv=9> (дата звернення 10.01.2023).
12. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. № 2449-VIII. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text> (дата звернення 10.01.2023).
13. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 30.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 10.01.2023).
14. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. Дата оновлення: 29.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 10.01.2023).
15. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. Дата оновлення: 05.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення 10.01.2023).
16. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення: 10.01.2023).